

Kortársai Bajcsy-Zsilinszky Endréről

Bajcsy-Zsilinszky egyéniségéről neves kortársai különösen később, a háború után méltó módon emlékeztek meg. Az általuk megrajzolt Zsilinszky-képet összegyűjtve, az alábbiakban szeretnék róla megemlékezni:

„Benne van nemzeti történelmünkben, de – mindnyájan érezzük – még nem a helyén” – olvashatjuk Illyés Gyula találó megállapítását Zsilinszkyről. Arra a kérdésre, hogy vajon a nagy politikusok között fog-e megállapodni, vagy a publicisták körében, vagy azoknak a táborában, akikre egyszerűen mint hőseire emlékezik egy nép, Illyés sem tudott válaszolni. Zsilinszky eszméiről, politikai céljairól és terveiről sem kívánt állást foglalni, mert ezeket – úgymond – „rendezze az idő”. Illyés csupán az ember belső rendjéről az ő agyában és szívében kialakult képet adja át az utókornak. Még így is a legtöbbet, portréjának a legjellemzőbb vonásait ő fogalmazza meg Bajcsy-Zsilinszky Endréről, amikor ezt írja róla: „Olyan pályavég, mint az övé, sugarat vet a pályakezdsésre is. Egy tisztaságra szánt jellem küzdi a tökély felé magát, még a rossz súrolásával is egy szennyező társadalomban. Kiáltóan egyéniség, de fő jellemzője mégis az, ami benne közösségi. Amivel képvisel és parancsot hajt végre. Egy hite szerint való nemzet képviseletében egy szellemhadsereg parancsát. Volt pillanat, nem is egy, amikor Zsilinszky volt a magyarság, úgy jelképileg, hogy mégis valóságosan.”

Egy másik barátja, Kodolányi János írja róla, aki munkatársa és lapszerkesztője is volt egy időben: „Romantikus hős volt egy olyan korban, amely már nem értette a romantikát. De Magyarországnak ezekben a végzetes években ilyen romantikus hősökre volt szüksége.” Kodolányiéval rokon Szántó György jellemzése: „Egy magyar Don Quijote volt, aki hitt a magyar nemzet lovagi erényeiben, mint a manchai lovag a castiliai lovagi erényekben. De ez a hite éppen olyan anakronizmus volt a Horthy-éjszakában, mint amazé.”

Egy másik lapszerkesztője, Vér Andor írja képviselőválasztási küzdelmével kapcsolatban: „Igazsága páncélzatában úgy szállt szembe a hatalom gőzhengerével, mint a búsképű lovag a szélmalommal.” Zsilinszky bölcselő hajlamú lapszerkesztője, Simándy Pál pedig brechti drámái hőst lát benne, akinek lehetősége lett volna elkerülni a szenvedést, a halált, mégis a harcot választotta. Romain Rolland küldetéses emberét is idézi Simándy, aki a Jean Christophe második kötetét így zárja: „Nem azért élsz, hogy boldog légy. Azért vagy a világon, hogy betöltsed rendeltetésedet. Szenedj, tűrj, menj a halálba, ha kell.”

Író kortársai közül Babits is nagyra becsülte Zsilinszkyt, holott a politikus nem állt közel a költőhöz. Igaz, Zsilinszky a *Halál fiairól* elismerő cikket írt a Pethő

szerkesztette *Magyarságba*. Amikor a nagybeteg költőt megoperálták, betegágyánál írta fel Gál Istvánnak egy cédulára, hogy Bartókot, Bajcsy-Zsilinszkyt, Móriczot és Szent-Györgyit tartja a korszak négy nagy szellemi tekintélyének.

A debreceni Juhász Géza háború után írt versének egyetlen kiragadott strófája csodálatos tömörséggel íveli át az egész életpályát: Pokolmélyből indult Zsilinszky, s a tiszta csillagokig ért. Romantikus Jókai-hős vagy manchai lovag, esetleg brechti hős a XX. században? Vagy Puskin követnek volt igaza, amikor az Országház előtti téren a mártír politikus történelmi szerepéről hangsúlyozta: „Bajcsy-Zsilinszky Endre alakját nem fogják elhomályosítani a múlt évek. Nevét együtt fogják emlegetni a magyar nép hőseinek: Rákóczinak és Kossuthnak a nevével.”

A békeszerződésről és a magyar demokráciáról szóló egyik írásában a XX. század nagy magyar gondolkodója, Bibó István a második világháború időszakával kapcsolatban jut el a Zsilinszky-jelenség vizsgálatához. Az egész kelet-közép európai régió nemzeteinek és országainak a magatartását szemügyre véve úgy véli: roppant nehéz feladatot követelt a történelem Magyarországtól, mert a területi vonatkozású érdekei ellenére kellett volna a demokrácia és az antifasiszta világkoalíció oldalára állnia. „Ha ebből a szempontból nézzük Magyarország helyzetét – írja Bibó – és benne egy-egy olyan ember, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre magára hagyott mártíromságát, akkor ezek az egyedülálló, kuruckodó búsmagyarok megőnének, és minőségben versenyre kelnek náluknál szerencsésebb és problémátlanabb országok partizánhadaival. Íme egy ember, akit osztálya, neveltetése és minden előzménye arra predesztinált, hogy a magyar sérelmeken való rágódás természetlen zsákutcájába szoruljon, ki mert állni Magyarországon a tömegindulatok hátvédjét teljesen nélkülöző demokrácia mellett, a tömegérzelmekek minden sallangjával kiöltöztetett irredentizmussal szemben. Ilyen helyzetben nem olyan egyszerű demokratának lenni.”

Bibón kívül Mesterházy Lajost kell idéznünk, ha arra a kérdésre akarunk feleletet kapni, hogyan élt Zsilinszky alakja a fiatal háborús értelmiségi nemzedék tudatában: „Ha ez a szó elhangzik, hogy ellenállás, a fiam Ohmra gondol, én meg Bajcsy-Zsilinszky Endrére.” Mesterházynek, ennek az erkölcsi-politikai szempontból intakt kommunista írónak a válasza egyben kritika is a fiúk nemzedékéről – s talán épp a Rákosi-korszakról! –, amelyben elhomályosult a Zsilinszky-kép. A szektás-dogmatikus korszak vagy agyonhallgatta őt, vagy legfeljebb minden év karácsonyán mint a mártírok egyikéről emlékezett meg róla a sajtóban. (Nem úgy mint a jelenben, amikor is 2007 karácsonyán hallgatott róla a magyar sajtó!)

Baráti társasága és olyan osztályostársa, mint Kozma Miklós természetesen másként ítélte meg az élő Bajcsy-Zsilinszky kortársi jelentőségét. A „bölcsek” asztalánál, ahol Pethő Sándortól Tombor Jenőig, P. Ábrahám Dezsőtől Spectatorig a szellemi élet oly sok kiválósága foglalt helyet, a küzdelmek árjában nemegyszer mérlegre kerültek Bajcsy-Zsilinszky politikai tettei és képességei. Egy ilyen alkalommal vetette oda neki a jó barát Tombor: „Nézd Bandi, fenntartás nélkül elismerem, vallom, hirdetem, hogy te vagy közöttünk az igazi, politikára termett alkat, de sajnos, te sem vagy Kossuth Lajos!”

Zsilinszkyt nem azért ütötte szíven Tombornak ez a nyílt, kendőzetlen véleménye, mert valaha is Kossuthoz kívánta volna hasonlítani magát, hanem az összevetést a történelmi helyzet különbözősége miatt igazságtalannak tartotta. Ha arra gondolunk, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre egy pillanatig sem volt a hatalom birtokosa vagy részese, hanem életpályája során csak erkölcsi-politikai-szellemi fegyverekkel küzdhetett az általa elképzelt, vágyott Magyarország-kép eléréséért, akkor Tomborral szemben neki kell igazat adnunk.

Portréjának megrajzolásához nem nélkülözhetjük azt a saját egyéniségéről szóló vallomását, amelyet 1939-ben egy Pethő Sándorhoz írt levelében olvashattam: „Én valójában jogász vagyok szellemiségem szerint és huszár egyéniségem szerint.” Gondolkodásában valóban végig érvényesül a Kolozsvári Egyetem kiváló professzorai révén megalapozott nem mindennapi jogi műveltsége, de ha a Mátyás királyról írt történelmi esszéjét, a *Helyünk és sorsunk Európában* című történetpolitikai művét, a Szekfűhöz intézett nagy tanulmányát ismerjük, s elhisszük Parraginak, hogy „egyik legzseniálisabb írásának a *Magyar történelem* című munkáját kell tartanunk”, amelynek kézírata, sajnos, a háború során elpusztult, akkor helytelen volna Zsilinszkynek csupán a jogi műveltségét kiragadni, hiszen már 1928-ban is leírta az *Előőr*sben: „Esténként – Isten bocsássa meg a nagyobbik vétkemet – Biblia helyett a magyar ezeréves történelem olvasásával ringatom bele magamat az álomba.” Ortutay Gyula is úgy nyilatkozott róla egyik interjújában: „A történelmi szakirodalmat, történeti szakfolyóiratokat mindig gondosan tanulmányozta [...] s a börtönben elsősorban történeti műveket, emlékiratokat kért és olvasott.” A baráti köréhez tartozó Barcs Sándor is tanúsítja az új iránti széles körű érdeklődését és fogékonyságát. Az a Zsilinszky, akit még a huszas években egy világ választott el a polgári demokráciától és – főleg – a radikálisoktól, a harmincas évektől fokozatosan revideálta álláspontját velük kapcsolatban. Barcs Sándornak a börtönben – a német megszállás után – mondta a következőket: „Az utóbbi időben Jászi Oszkár könyvét olvastam (a *Transsylvania* olvasása közben), és rá kellett jönnöm, hogy a múltban helytelenül értelmeztem őt. Különösen a Duna-konföderáció kérdésében egyetértek vele.”

Amikor 1943 decemberében kedvteléseiről vallott, így írt Kállay miniszterelnöknek: „Legjobban szeretek tavasszal és ősszel kertészkedni, nyáron vitorlázni és jó magyar könyveket írni azért, hogy megkeressem mindennapi kenyeremet.”

Ami egyéniségét illeti, magatartásában, megjelenésében, de politikai harci modorában is sokszor megmutatkozott az első világháború legendás huszártisztjének mentalitása. Illyés is így írta le küllemét: „Férfias, kardvágásos arc, pompás váll a jól szabott zakóban, izmos nyak, domború mell, kard- és kantáredzette újjak.” Politikai harcai során támadásait is mindig egy kicsit huszárosan vitte véghez – ahogy például vitézi címét egy ország előtt odavágta, vagy Gömbös pajtáskodásra nyújtott kezét kihívóan elütötte, s ahogy a '48-as függetlenségi szellem örökségét megújító időben a huszáromantikáról írt, eltúlozva a magyar lovas hadművészetet, annak katonai fölényét a honfoglalástól '48-ig. Ha történetpolitikai műveit vagy publicisztikáját olvassuk, kitűnik, hogy legfőbb eszményképe is a magyar történelem nagy katonái közül kerül ki: a költő és a hadvezér Zrínyi Miklós. Szerénysége és szemérmessége ugyan visszatár-

totta attól, hogy valamennyire is eszményképéhez hasonlítsa magát, de feltűnő az az elragadtatás, ahogyan Zrínyi példáját, az *Áfiumot* idézi parlamenti felszólalásaiban és publicisztikájában. És ne feledjük, a Független Magyarországot is egy Zrínyi-cikkkel bocsátotta útjára! Ez a Zrínyi iránti rajongása hamar megnyilvánult, hiszen már a *Szózat* szerkesztőségi szobájában (a húszas években) ott függött Zrínyi Miklós képe, Széchenyié, Görgeyé és Tiszáé mellett. Ha arra a kérdésre kívánunk feleletet adni, hogy milyen rétegekből tevődött össze Zsilinszky tudatvilága, először arra a klasszikus műveltségi alapra kell utalnunk, amelyhez még a békéscsabai gimnáziumban és kolozsvári egyetemi éveiben jutott hozzá. A lipcsei és a heidelbergi egyetemi szemeszterek tovább szélesítették jogi és közgazdasági ismereteit, s nyelvtudása révén eredetiben tanulmányozhatta a legnevesebb német filozófusok és szociológusok műveit is. Az őt érdeklő szakirodalmat franciául és angolul is olvasta. Nem csoda, ha a társadalomtudományokon kívül szívesen beletemetkezett az irodalomba is. Annak a generációnak volt a tagja, amelynek gondolkodásmódjára, magyarságszemléletére döntő befolyást gyakorolt a századelő nagy költője, Ady Endre. Még Tisza István képe függött a húszas évek elején lapszerkesztői szobájában, amikor az ezért megbotránkozókkal szemben elmondta pattogó védőbeszédét: „Ti ezt nem értitek! Én Tiszában nem a politikus tisztelem, hiszen magam is tudom, milyen végzetes politikát csinált, és konokan merev volt. Nem az ő beszédeit és cikkeit olvasom, hanem nagy ellenfelének, Ady-nak írásait!”

Ady iránti tisztelete csak nőtt a későbbiek során. Ezt – egyebek között – Ady Lajoshoz írt levelei és olyan fontos művei is tanúsítják, mint a *Helyünk és sorsunk Európában*, amelyben Zsilinszky – Ady mélyen szimbolikus versébe ágyazva történetpszemléletét – az első fejezet címéül adta: *Az eltévedt lovas*. És amikor elképzei a „népek és lelkek” békéjét a Duna völgyében, Ady verseit idézi a „magyar, oláh, szláv bánat”-ról. – Az Atheneum kiadásában 1930-ban megjelent Ady Endre összes versei, mint özvegyétől tudjuk, könyvtárának egyik legmegbecsültebb darabja volt. E verskötetben kedvenc verseinek címét – több tucatnyi volt – aláhúzogatta, s azokat, amelyeket nagyon közel érzett a szívéhez, be is keretezte. A verscímek önmagukért beszélnek: *A Halál rokona, A magyar Messiások, Fölszállott a páva, Én nem vagyok magyar? A holnap elébe, Az én magyarságom, Nekünk Mohács kell, Négyöt magyar összehajol, Bujdosó kuruc rigmusa, A Tűz márciusa, Az eltévedt lovas, A fajtám sorsa, A halottak élén, Két kuruc beszélget, Üdvözlét a győzőnek*. E versek közül számosat idézett cikkeiben és történetpolitikai műveiben. Különösen kedvesek számára a *Bujdosó kuruc rigmusából* az ő sorsát is jellemző sorok:

*Kergettem a labanc-bordát,
Sivattam a szívem sorsát,
Mégsem fordult felém orcád
Rossz csillagú Magyarorszáig.*

Zsilinszkyt azonban nem csupán az Ady-versek ragadták meg, hanem a többi magyar klasszikus is – Balassitól Csokonain keresztül Petőfiig és Aranyig – a lelkébe vé-

sődött. A kortárs költők közül különösen József Attilát kedvelte. De bensőséges viszonyban volt a népi írókkal is, akiknek a „szabad csapata” hordta az *Előőr* és *Szabadság* hasábjaira a szociográfiai riportok egész légióját. Nem is szólva azokról a művekről, amelyeket – tiszteletük jeléül – ajándékba kapott tőlük, s el is olvasott. Ez a tiszta népi „forrás” és a magyar néprajz jeles művelőinek alkotásai hozták közel Bajcsy-Zsilinszkyt a magyar népzenehez és népművészethez is. Az elsők közé tartozott, aki nagyra értékelte Bartók és Kodály munkásságát, s lapjaiban nemcsak íratott, hanem maga is írt róluk. Jelen volt nem egy Bartók-hangversenyen a Kodály *Háry Jánosa* révén Palló Imre is a baráti köréhez tartozott. Miként Ortutay Gyula írta róla: „A nemzeti kultúra értékeit, költészetünket, népköltészetünket mindennél jobban szerette.”

Majd amikor a háború alatt fontos politikai tettekre volt szükség, Zsilinszky nemcsak szavakban vállalt szolidaritást a magyar szervezett munkássággal, hanem a demokratikus ellenzék számára oly küzdelmes 1942-es esztendőben vallotta, hogy rendületlenül elkötelezett híve a népfrontgondolatnak. Ott van március 15-én a Petőfi-szobornál, és az egyik koszorút ő helyezi el a talapzaton, harcol Schönherz és Borkanyuk életéért, követeli a parlamentben az újvidéki pogromért felelős személyek bíróság elé állítását. Síkraszáll a munkás-paraszt-értelmiségi összefogásért, hirdeti a nemzetiségi kérdés „nagyvonalú és nagylelkű kezelésének szükségességét, a Duna völgye népének békéjét és összefogását a belső szabadság és a külső függetlenség petőfies tisztaságú és kossuthi elszántságú védelmezését”. Miközben Zsilinszky – ahogy Ilylyés találóan írja róla – a rossz súrolásával is vívta a maga harcát „egy szennyező társadalomban”, tisztaságra szánt jelleme időnként összeütközésbe került az ellenforradalmi rendszer társadalmi-politikai valóságával.

Erre a magatartására figyelt fel – többek között – dr. Gálfi Ferenc, aki „Függetlenségünk nagy mártírja: Bajcsy-Zsilinszky Endre” című memoárjában – amit nekem is megküldött – írja le a vele létrejött kapcsolatait. Ebben olvashatjuk, hogy mivel ő még a háború elején Budapesten hadbíróként teljesített szolgálatot, ezért 1942-ben úgy ismerhette meg Zsilinszkyt, hogy az üldözöttek érdekében felkereste őt a katonai ügyészségen. Gálfi örömmel hangsúlyozta megemlékezésében: „Kérését minden esetben teljesíteni tudtam, annál is inkább, mert sohasem protekciót kért, hanem az egyenlő elbánás érdekében emelt szót pártoltjai, főleg munkaszolgálatosok érdekében. És jellemző a köztük kialakult baráti kapcsolatra, hogy még a lakásán is felkereshette Zsilinszkyt, amikor is részletesen elmondhatta Szovjetunióbeli katonai tapasztalatait. Részletesen megbeszéltek egymás között azután az ország helyzetét. Erről memoárjában így írt: „Bajcsy-Zsilinszky szomorúan megjegyezte, hogy nincsen elhagyatottabb és tragikusabb sorsú nemzete Európának, mint a magyar. Ennek ellenére nem szabad föladnunk semmit, harcolnunk kell mindkét ellenség: a nácik és a szovjetek ellen.” Majd azzal fejezte be a Zsilinszkyról írottakat, hogy „sajnálatos amiért Bajcsy-Zsilinszky személyes fegyveres ellenállása annak idején nem indíthatta a magyarságot a németek elleni általános felkelésre”.

A fentiekben – főleg neves kortársai révén – igyekeztem megrajzolni Bajcsy-Zsilinszky Endre szellemiségét és egyéniségét. Most életének utolsó stációjára szeretnék kitérni, amiről jelenünk még karácsonykor is megfeledkezett...

Zsilinszky még az 1944-es esztendő sorsdöntő márciusi napjaiban is tudta mi a teendő. Kállay miniszterelnöknek küldött utolsó levelében így figyelmeztette őt a várható veszélyre: „Komoly és megbízható forrásból értesültem arról, katonai részről is megerősítették, hogy a közeli napokban súlyos megpróbáltatások szakadnak hazánkra. Állítólag hat német hadosztály gyülekezik a nyugati határon azzal a céllal, hogy bevonuljon Budapestre, és megszállja Magyarországot.”

Bajcsy-Zsilinszky a német fenyegetettséggel szemben két alternatívát látott, s ezt meg is írta Kállaynak: eltűnni vagy ellenállni. Ő a pillanatnyi katonai erőviszonyoktól függetlenül is az ellenállás mellett foglalt állást. Kállay a háború után írt emlékiratában részletesen foglalkozik a március 19-ét megelőző napok eseményeivel, s kiemeli, hogy a megkérdezett politikusok közül egyedül Bajcsy-Zsilinszky javasolta a fegyveres ellenállást. „Sokan jöttek el hozzám: Bethlen, Rassay, Kánya, Eszterházy Móric, Peyer, Chorin, Bajcsy-Zsilinszky, Stern Samu, a zsidó hitközség elnöke és sokan mások. Mindegyik a maga vérmérsékletének megfelelően adott tanácsot. Bajcsy-Zsilinszky, aki magával hozta Kiss János nyugalmazott tábornokot, a legelszántabb ellenakciót és a munkáság felfegyverzését ajánlotta.”

Horthy, Kállay és a magyar uralkodó körök nem tudták elszánni magukat arra, hogy az országot március 19-én hajnalban előzőnlő náci haderővel szemben a néptömegekre is támaszkodó nemzeti felkelés élére álljanak. Inkább választották a dicstelen utat: a klessheimi kapitulációt Hitler előtt. Csak egy budai bérház negyedik emeletén ütköztek a német megszállók fegyveres ellenállásba: ott lakott Bajcsy-Zsilinszky Endre.

Március 19-én reggel kilenc óra tájban egy civil ruhás rendőr három SS-legénny kíséretében csengetett be Zsilinszky lakásának ajtaján. A helyzetet áttekintve Bajcsy-Zsilinszky a szekrényből elővette belga gyártmányú browningját, s csőre töltötte. Mire mindez lezajlott, az ajtó nagyot reccsent, lövések hallatszottak, a németeknek sikerült kilőniük a zárat, s behatoltak a külső szobába. Miután Zsilinszky kilötte pisztolyát, az SS-ek géppisztolysorozattal válaszoltak. Végül eldőlt az egyenlőtlen harc, Zsilinszky az utolsó golyót is kilötte, majd pisztolyát kidobta a külső szobába. Erre a németek rárohantak a több sebtől vérző emberre, kezeit hátrakötötték, s elvezették. Mielőtt belökték volna az autóba, a közben odasereglett emberek felé kiáltotta: „Éljen a független és szabad Magyarország!” Lőtt sebei miatt előbb a magyar királyi rendőrség budapesti főkapitányságára szállították, majd a rabkórházba kerülve megfelelő kezelést kapott. Különösen a haslövése gyógyult nehezen; többször volt szükség a lőcsatorna szondázására, hogy a genny megfelelően kiürüljön. Mindezek ellenére a börtönben is bátran viselkedett. Rabtársától – Barcs Sándortól – tudjuk, hogy egy alkalommal, amikor egy valóságos Obersturmbannführer látogatta meg a cellákat, Barcsnak mint szobaparancsnoknak kellett eldarálnia a jelentést. Amikor az árjáknak fel kellett tartaniuk a kezüket, Bajcsy-Zsilinszky nem tette a kezét a magasba. Természetesen a zsidókhöz sem jelentkezett. Midőn ezért felelősségre vonták, kijelentette: „Én ugyanis turáni vagyok, nem árja.”

Börtönben írt leveleinek szemelvényeiből – amelyeket élettársához írt – megismerhetjük Magyarország történetének eme sorsdöntő hónapjaiban Bajcsy-Zsilinszky egyéniségét, feddhetetlen erkölcsi-politikai magatartását, s – nem utolsósorban – élettársához fűződő tiszta érzelmeit. E levelek nélkül – amelyeket az özvegy a háború után a rendelkezésemre bocsátott – nehezen tudnánk restaurálni a Szent János téri „csata” részleteit, a több mint féléves Gestapo-fogság körülményeit, az átélt testi-lelki szenvedéseit, véleményét az országban és a világban zajló eseményekről, küzdőtársairól, s ami őt oly sokat foglalkoztatta: a magyar jövőről. Zsilinszky – átmenetileg – akkor szabadult a börtönből, amikor Horthy augusztus 29-én leváltotta a Sztójay Döme vezette bábkormányt, s Lakatos Géza vezérezredest bízta meg az új kormány megalakításával. Ekkor a megszálló hatóságok október 11-én átadták a Lakatos-kormánynak Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Baranyai Lipótot, a Nemzeti Bank volt elnökét, Laky Dezső volt minisztert, Makkai János publicistát, Nagy Ferencet, a Kisgazdapárt főtitkárát és ifjú Tildy Zoltánt. Amikor viszont október 15-én balul sikerült a kiugrási kísérlet, annak zűrzavarában Zsilinszky illegalitásba volt kénytelen vonulni. Akkor történt, hogy Kovács Imre parasztpárti politikus a Magyar Front megbízásából felkérte: vállalja el a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának elnöki tisztét. Bajcsy-Zsilinszky habozás nélkül elvállalta ezt a feladatot. Kovács Imre, akinek felkérésére vállalta el a felszabadító bizottság elnökének végzetes szerepét, így idézi saját szavait, melyeket felkéréskor, 1944. november 4-én, a Vác melletti Klárapusztán mondott Zsilinszkynek: „Életveszélyes feladatra vállalkoztál [...] a tizenkettedik óra ütött [...] nem kertelek, nyíltan kimondom: az út végén az akasztófa áll...” Majd így folytatja: „A kék szemek hidegen rám csillantak, a bronzarc megmerevedett, asztalon nyugvó keze ökölbe szorult, szorosan lezárult ajkai éppen csak kiengedték a választ: tudom!” Ilyen előzmények után november 22-én délután hat órakor a Tartsay-lakásban adtak egymásnak találkozózt az ellenállási mozgalom vezetői. A nyilas pribékek azonban árulás folytán nem csupán őket tartóztatták le, hanem a feleségével (a Gestapó-fogságban ugyanis – halálbüntetéstől tartva – házasságot kötött Bende Máriával, aki addig az élettársa volt) együtt a Városligetben illegalitásban tartózkodó Bajcsy-Zsilinszkyt is. Így került az egész ellenállási mozgalom vezérkara november 23-án a Margit körüti börtönbe, ahol kegyetlenül megkínózták őket.

Az ott működő rögtönítélő bíróság december 8-án statáriális tárgyalás után Kiss Jánost, Nagy Jenőt és Tartsay Vilmost kötélt általi halálbüntetésre ítélte, s még aznap végre is hajtották rajtuk az ítéletet. Bajcsy-Zsilinszky ügyének tárgyalását azonban mentelmi jogának a képviselőház általi felfüggesztéséig elnapolták. Tekintettel arra, hogy december 11-én a 2. és a 3. ukrán front csapatai megkezdtek a Budapest bekebelezésére irányuló hadműveleteiket, a nyilas kormányzat sietve nekilátott a főváros kiürítéséhez. Így került sor a Margit körüti börtön evakuálására is. December 11-én este a politikai foglyokat két autóbuszba zsúfolták. Amikor már mindenki bent ült, külön őrk kísérték a buszhoz Bajcsy-Zsilinszky Endrét, aki így búcsúzott feleségétől: „Ha Kiss János és társai meghaltak a nemzetért, akkor nekem sem szabad élnem.”

Amikor a Hárshegy táján a légiriadó szirénái miatt kiszálltak az autóbusból, s a kiskatonák – köztük egy tarpai honvéd – segítségével Bajcsy-Zsilinszky a közeli erdőbe menekülhetett volna, nem élt a lehetőséggel, hanem kijelentette fogolytársainak: „Áldozatommal példát kívánok mutatni nemzetemnek.”

Sopronkőhidán december 23-án kezdődött Bajcsy-Zsilinszky pere. A tárgyalásról – amely két-három óráig tartott – nem sok szivárgott ki, de érezhetően izgalommal várta a fejleményeket az egész fegyház. Estére azonban már utasítás érkezett a másnapi kivégzésről. Bárdosi Jenő evangélikus lelkész kérését, miszerint vegyék figyelembe azt az íratlan törvényt, hogy ünnepnap előtt nem hajtanak végre kivégzést, elutasították.

Zsilinszky neves fogolytársától, Almásy Páltól tudom, hogy milyen nyugalommal élte át utolsó óráit. A siralomházzá alakított cellájában az asztalra helyezték a feszületet és a két égő gyertyát. Az ajtó nyitva volt, két fegyveres katona örködött előtte. A főfoglár megengedte, hogy Almásy Pál, Kákay Miklós, Koczkás Gyula és Révay Kálmán elbúcsúzhassanak tőle. Nyugodt hangon hívta fel mindnyájuk figyelmét arra, hogy soha ne legyenek hűtlenek a nemzeti függetlenség és a szabadság eszméjéhez, amelyért Kiss János, Nagy Jenő és Tartsay Vilmos már feláldozta életét, s amelyért most ő is életét fogja adni. Nyugalma egyszerre volt döbbenetes és felemelő. Bárdosi lelkész az éjszaka folyamán órákat töltött el vele kettesben.

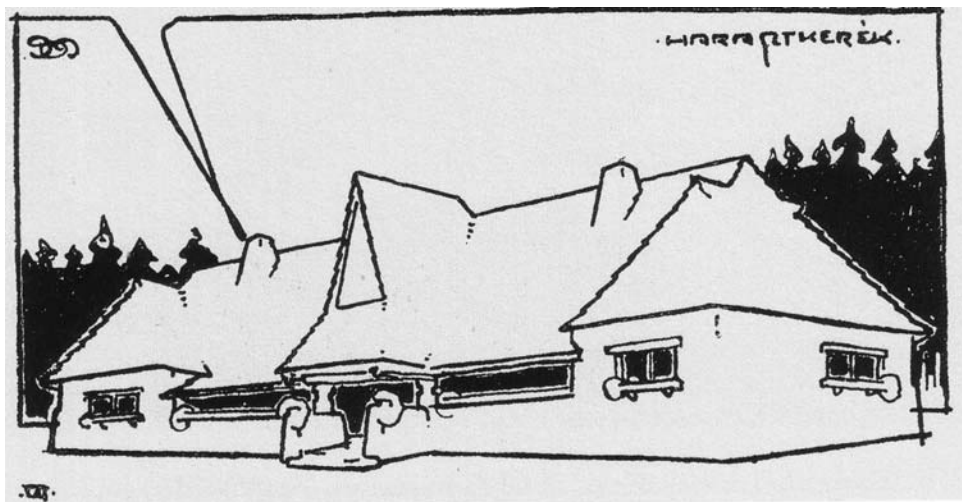
Tőle tudjuk hogyan teltek utolsó órái, mert Bárdosi visszaemlékezése is megjelenhetett a Zsilinszkyról készült memoárkötetemben. Az úrvacsora kiszolgálása után leültek egymás mellé az ágy szélére, és Zsilinszky elmondta: minden törekvése mindig is az volt, hogy a magyarságot szolgálja, s hisz abban, hogy magyar népe meg fogja őt érteni, céljait valóra váltja. Ezután feleségéről beszélt. Elmondta, hogy rajongásig szereti őt, és csak azt bánja, hogy most ilyen nagy fájdalmat okoz neki, de hiszi, hogy kap Istentől erőt az ő elvesztésének elviselésére. Azután arról beszélt, hogy Tarpán szeretne nyugodni, ezért kéri: ha a helyzet rendeződik, exhumált holttestét Tarpán helyezték örök nyugalomra.

Beszélgetésüket nem tudták befejezni, mert kívülről fegyverdörrenések hallatszottak. Akkor hajtották végre ugyanis a golyó általi halálos ítéletet a három kommunista ifjúmunkáson: Kreutz Róberten, Pataky Istvánon és Pesti Barnabáson. Bajcsy-Zsilinszky megrendülés nélkül, keményen emelte fel a fejét, megfogta lelkészének a kezét, s csak annyit mondott: lassan rám kerül a sor. Kisvártatva valóban érte jöttek. A két kiskatonával kezét fogott, és kérte őket: legyenek jó magyarok. Közülük az egyik, egy Tarpa környéki parasztfiú ráhajolt a kezére, és megcsókolta. E lelket megrendítő pillanat után kemény léptekkel, emelt fővel haladt a vesztőhely felé.

Zsilinszkyt egy asztal elé állították, amely mögött – Dominichsal az élen – a hadbíróság helyezkedett el. A halálos ítéletet kihirdették előtte. Bajcsy-Zsilinszky akkor szinte kiáltotta: „Édes hazám, kedves feleségem, Isten veled.” A hóhérnak, Németh Mihály tizedesnek két honvéd – Sztasák és Wessely – segédkezett. Mint kiderült, a két segéd az őrséghez tartozott, és külön díjazásért vállalkozott erre

a feladatra. (Németh Mihály nem sokkal élte túl áldozatát. A fegyház kiürítése után, március végén, Ebenfurt felé menetelve föbe lőtte magát.) Zsilinszky kezét összekötötték, s a bitófa alá állított zsámolyhoz vezették, felléptetve rá a lábait összekötözve, a kezét pedig körülhurkolták. A hóhér nyakába akasztotta a kötelet, és abban a pillanatban Zsilinszky hangosan kiáltotta: „Az Isten szeme mindent lát!” A pribékek kirántották alóla a zsámolyt, s a lábára kötött kötelet húzni kezdték. Aranyi doktorra várt a feladat, hogy a beállt halált konstatálja. Így ért véget Bajcsy-Zsilinszky Endre élete.

Befejezésül ismét idéznem kell Illyés Gyulát, hogy az igazsággal zárjam a XX. század érdemek nélkül hagyott történelmi személyiségéről szóló soraimat: „Benne van nemzeti történelmünkben, de érezzük: még nem a helyén [...] Pedig volt pillanat, nem is egy, amikor Bajcsy-Zsilinszky volt a magyarság, úgy jelképileg, hogy mégis valóságosan.”

Harasztkerék, népház, 1909